

Obranný úsek na horním Labi a jeho význam v pruských válkách.

Severovýchodní Čechy měly za pruských válek v XVIII. století vynikající význam. Obou důležitých silnic, vedoucích přes Trutnov a Náchod k Hradci Králové¹⁾ tehdy právě tak jako nyní důležitému komunikačnímu středisku a politické i hospodářské metropoli celého kraje — nepřítel několikrát použil. Byla proto brzy pocítována potřeba obranného úseku, jímž by mohla býti země s této strany chráněna a na němž by bylo možno zabrániti nepříteli v dalším postupu na jedné nebo obou zmíněných komunikacích.

Po prvé žádaly události takového opatření r. 1745 za druhé války slezské. Tehdy princ Karel Lotrinský správně poznal, že obranný úsek, skoro úplně požadavkům vyhovující, leží na pravém břehu Labe na západ a jihozápad od velkého lesního komplexu „Království“²⁾. Řeka sama o sobě nebyla sice nepřekonatelnou překážkou, na nesčetných místech mezi Vrchlabím a Hradcem Králové dala se za normálního stavu vody pohodlně přebrodit, za to však výšiny na jejím pravém břehu se táhnoucí většinou převyšovaly a ovládaly břeh levý.

Pro nejasnou situaci a čerstvý dojem porážky u Hohenfriedbergu ve Slezsku (4. června 1745) nebylo však v té době možno tohoto úseku s důrazem hájiti.³⁾

Po sjednání míru nepodniknuto však nic, aby zmíněný úsek byl náležitě prozkoumán, po př. opevněn. Obraně země nebylo tehdy věnováno vůbec mnoho pozornosti, neboť Marie Teresie — jak všeobecně známo — nezřekla se svých nároků na Slezsko a připravovala novou válku. Pronikavými reformami vojenskými i správními a rozsáhlými aliancemi zahraničními doufala získati takovou převahu nad Pruskem, která by jí umožnila hned v prvním polním tažení přenést válku do vlastních zemí Bedřichových.

Průběh sedmileté války byl však jiný, než s rakouské strany očekáváno, a severovýchodní Čechy staly se hned na jejím začátku (r. 1756, 1757 a 1758) dějištěm bojů. Teprve tehdy byl náležitě oceněn význam, jaký měl zmíněný úsek pro obranu země.

První na to upozornil maršálek Browne ve zprávě, podané císaři 19. září 1756⁴⁾ a o dva roky později — v srpnu 1758 — přinutil maršálek Daun, obsazením výšin na pravém břehu Labe mezi Rodovem

¹⁾ Viz dodatek: Komunikační síť na českém severovýchodě v XVIII. století.

²⁾ Celá krajina mezi Dvorem Králové, Něm. Brusnicí, Úpíci, Cerveným Kostelcem, Českou Skalici a Žitcem byla tehdy pokryta rozsáhlým lesem „Království“ („Königreicher Wald“, „Sylvia Königreich“), jehož jednotlivé části dosud jsou zachovány. — „Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchives“ 1886, str. 22, pozn. Srv. též Sedláčkův „Místopisný slovník“, str. 457.

³⁾ Po bitvě u Hohenfriedbergu ustoupila spojená rakousko-saská armáda na pravý břeh Labe mezi Vestec a Semonice. Pruský král se svou armádou dorazil 18. června na výšiny mezi Jesenicí a Nahořany a posunul sbor Lehwaldův k jihu na levý břeh Metuje, takže bylo jasno, že postup jeho směřuje proti spojovacím čarám a týlu rakouské armády. Hradci Král. a Pardubicům. Princ Karel Lotrinský, jenž si netroufal detašování silných oddílů do obou těchto míst napraviti situaci, ustoupil následujícího dne s celou svou armádou k Hradci Králové, kde se utábořil v postavení, jehož fronta a levé křídlo bylo kryto Labem, pravé Orlicí. Srv. dílo rakouského gen. štábu „Österreichischer Erbfolgekrieg“ VII., str. 494. Vídeň 1903.

⁴⁾ „Kriege Friedrichs des Großen“ III. 1., str. 126, Berlín 1901.

a Kuksem a posunutím několika sborů lehkých oddílů na levý břeh proti pravému boku a týlu pruské armády, nepřítele k definitivnímu vyklizení Čech.⁵⁾ Přirozeným následkem toho bylo, že krátce po sjednání míru podal Daun, jenž byl zatím jmenován prezidentem dvorní válečné rady, císařovně „Allerunterthänigsten Vorschlag“ (17. dubna 1763) na založení pevnosti na horním Labi, která byla by oporou pravého křídla polní armády, jež by měla úkol s této strany brániti české hranice. Jako místa pro stavbu této pevnosti jedině vhodná označil Hradec Králové a Ples. Tento byl tehdy nepatrnou vesnicí, ležící při vtoku Metuje do Labe, v Hradci Králové bylo kromě středověkých hradeb, jimiž město bylo obehnané, jen několik polních opevnění, vyházených Švédy r. 1645 a doplněných Rakušany r. 1745, 1750 a 1756.

Po různých poradách, podání několika dobrých zdání a komisích rozhodnuto pro Hradec Králové a r. 1766 počato se stavbou pevnosti. Pročítáme-li různá memoranda, podaná v té věci dvorní válečné radě,⁶⁾ shledáme, že ve prospěch Hradce Králové rozhodlo zejména to, že rovina po obou březích Labe a Orlice se táhnoucí dá se snadno zavodniti jednoduchými stavidly a že celková konfigurace okolního terénu znesnadní nepříteli odstraniti inundaci změnou řečiště nebo odtoku vody. Dále poukazováno též na to, že budoucí pevnost — i bude-li s počátku sama sobě ponechána — bude moci dlouho vzdorovati, protože tok obou řek přinutí nepřítele, aby obléhal armádu rozdělil na tři samostatné skupiny. Obou těchto okolností bude moci s prospěchem využití vlastní polní armáda při pokusu o vyproštění pevnosti.

V této souvislosti musíme uvést i vývody generála Lloyda, jenž ve své knize „The History of the late war in Germany“ (Londýn 1766) ve formě memoranda obšírně rozebral tuto otázku.⁷⁾ Jeho názory byly tehdy skoro všeobecně respektovány a nezůstaly — podle slov Tempelhofových⁸⁾ — bez vlivu na obranný plán pro Čechy, vypracovaný maršálkem Lascym r. 1778. Tomu nasvědčují i úzké osobní styky obou generálů, datující se od doby, kdy Lloyd byl generálním ubytovatelem ve sboru Lascyho.

O pevnosti královéhradecké mluví Lloyd jako o jednom článku obranného systému pro Čechy jím navrhovaného.⁹⁾ S důrazem a přesvědčivě ukazuje na to, že, podaří-li se nepříteli přejíti Labe nad Hradcem Králové, bude v týlu ohrožena i obrana na lužické hranici,

⁵⁾ Viz příslušnou kapitulu v „Kriege Friedrichs des Großen“ III. 7., Berlin 1909, nebo v II. díle Tempelhofovy „Geschichte des siebenjährigen Krieges“, Berlin 1785.

⁶⁾ Jsou to „Allerunterthänigstes pro Memoria“ a „Gehorsame Aeuserung“, obě podané podmaršálkem Harschem r. 1764; originál prvního uložen v býv. válečném archivu ve Vídni pod označením „Mémoires XII. 32“, druhého v ženíjním archivu tamže. Dále 3 „Mémoires“ generál-majora Spallarta z téhož roku (v ženíjním archivu) a 2 zprávy tehdejšího vrchního ženíjního ředitele prince Karla Lotrinského z r. 1765; originály ve válečném archivu (Sign.: II. K. R. 1765, Nr. 215). — Obsah všech těchto citovaných dokumentů otiskl Peters v „Mittheilungen des k. u. k. Kriegsarchivs“ 1902, str. 293—304, jehož celkové rozvržení látky zachováno i v této práci.

⁷⁾ Jindřich Lloyd (1720?—1783), rodem Angličan, sloužil v sedmileté válce do r. 1760 v rakouské, pak v pruské armádě a poznal tak dokonale Čechy, Moravu, celé Slezsko, Lužici a Sasko. Zmíněná jeho kniha vyšla anglicky ve dvou vydáních, překlady francouzský a německý rovněž dvakrát. Příslušnou životopisnou literaturu o autorovi viz v „Dictionary of National Biography“ XXXIII, str. 423. Londýn 1893, — ⁸⁾ Op. cit. I. 77. — ⁹⁾ Viz můj článek „Lloydův návrh systematického opevnění severní české hranice z r. 1766“ v „Důstojnických Listech“, roč. IV, č. 17.

a praví pak doslova, očividně pod dojmem událostí r. 1757: „Sbory, stojící na lužické hranici, budou v tom případě (t. j. přejdou-li Prusové Labe) nuceny ústupem ku Praze vyhnouti se odříznutí. Celá armáda bude se pak musit znovu zkoncentrovati v okolí Chrudimě, aby kryla Moravu a zabezpečila si nerušené spojení s Rakousy a s údolím Dunaje.“

Důkaz, že by nová pevnost sama o sobě stačila k tomu, aby nepříteli byl přechod Labe úplně znemožněn, se Lloydovi sice nepodařil, zato však má pravdu v tom, že zpětná spojení pruská — bude-li pevnost ponechána v zádech postupující pruské armády a pouze pozorována — budou moci býti neustále ohrožována výpady lehkých oddílů rakouských. Konečně upozorňuje na to, že zdejší skladiště budou ku prospěchu císařské armádě v případě postupu od horního Labe do Kladka nebo Slezska, čímž se usnadní její zásobování a že pevnost tato bude paralysovati význam, který mají pro pruskou armádu pevnosti Svidnice a Kladsko.

Sotvaže byla stavba pevnosti dokončena, došlo za války o bavorské dědictví (1778—79) i k jejímu křtu ohněm. Použito jí bylo tak, jak Daun ve svém prvním podání navrhoval, t. j. jako opory pravého křídla polní armády. Výšiny, táhnoucí se odtud na pravém břehu Labe až ke Krkonošům, obsazeny byly rakouskými sbory, zesíleny polními opevněními a posicemi pro baterie;¹⁰⁾ dosti dobré a četné cesty, probíhající za touto frontou, umožňovaly rychlé přesunování posíl a dopravu válečného materiálu na ohrožená místa.

Před touto frontou zhroutil se pak v měsících červenci a srpnu 1778 pruský útok a nepřítel přes Trutnov opustil Čechy. — Obranný úsek na horním Labi se tedy v celém svém rozsahu osvědčil. Přes to však si netajili vůdčí generálové rakouští, že nepříteli ponechána byla příliš velká část českého území,¹¹⁾ takže mohl užívat k vydržování své armády též místních zdrojů, čímž způsobil obyvatelstvu i vrchnostem nesmírné škody, které jen z části mohly býti ze státní pokladny nahrazeny. Tak na př. ochuzeno město Náchod s příslušnými vesnicemi celkem o 95.000 říšských tolarů, náhradou však poskytnuto mu toliko 9000 říšských tolarů, t. j. ani ne úplná desetina (9,5%).¹²⁾

Rakouský hlavní stan věnoval proto hned po sjednání míru svou pozornost tomu, nebylo-li by možno najíti nové obranné úseky blíže zemských hranic. Maršálkové Haddik a Laudon, spolu s císařem Josefem II. procestovali v létě 1779 všechny pohraniční kraje Čech, Moravy a rakouského Slezska a výsledky své cesty sepsali ve zvláštním memoriálu, jehož originál, zabírající velký fascikl drobně psaných stránek, uložen je ve dvorním a státním archivu ve Vídni.¹³⁾

V tomto dokumentu se praví, že českým pohraničním pohořím vedou celkem čtyři průsmyky: olešnický, broumovský, náchodský a trutnovský. Možnost, že by nepřítel mohl oběma prvními do Čech

¹⁰⁾ Se zřizováním těchto opevnění počato už v polovici dubna 1778, při čemž s počátku museli vypomáhati i obyvatelé okolních vesnic. Též mosty přes Labe byly v té době strženy, po př. podminovány. Srv. „Protocollum II. Conventus Kukulienensis“, citované u Peterse v pozn. na str. 317 a 323.

¹¹⁾ Viz úvod k memoriálu z r. 1779, o němž bude později obšírně mluveno. — ¹²⁾ Liber memorabilium parochiae Scalciensis z r. 1835, list 45, str. 2 (přepis staršího zápisu).

¹³⁾ Titul zní „Haupt-Betrachtungen der Reise Sr. Majestät des Kaisers in Schlessien, Mähren u. Böhmen de anno 1779“; podrobný obsah u Peterse, str. 305 až 310.

vtrhnouti, se vylučuje a mluví se pak skoro výlučně jen o průsmyku náchodském a trutnovském.

Cesta, vedoucí od Náchoda k Hradci Králové, dá se snadno uzavřítí obsazením výšin, táhnoucích se od České Skalice podél Úpy k severu. Přechod této řeky, lemované příkrými, mnohdy skalnatými břehy, je možný jen na určitých bodech: v České Skalici, u Zliče, Červené Hůry atd.; tyto přechody dají se však polními opevněními a zásekami snadno zabezpečiti.

O tom, že by nepřítel mohl obejítí pravé křídlo této posice, se v memoriálu nemluví, očividně proto, že na jihozápad od České Skalice, to jest od místa, kde se Úpa v tupém úhlu obrací k jihovýchodu, až k místu, kde vtéká do Labe, není sice tok její provázen výšinami příliš vhodnými pro obranu, za to však velký (nyní neexistující) močál, táhnoucí se od Doubravice až k Jaroměři mezi dvěma rameny řeky,¹⁴⁾ by přechod nepříteli velice znesnadnil. Mimo to by odvedl takový pokus Prusy příliš daleko od jejich přirozených spojení.

U Trutnova je to kopec sv. Jana a Šibeniční, jež ovládají nejen komunikaci, nýbrž i město a celou rovinu při Úpě od Starého Města k Mladým Bukům. Tato návrší, ležící na jih od města, příkře se v tuto stranu svažují; jejich důležitost byla událostmi v poslední válce — jak ukazuje následující epizoda — jasně prokázána:

Když pruská armáda ustupovala z Trutnova (19. září roku 1778), zmocnil se rakouský sbor podmaršálka Wurmsera zmíněných výšin jižně od města, na nichž až do té doby tábořila brigáda prince pruského, a ostřeloval odtud ustupujícího nepřítele. Podle svědectví Schmettanova¹⁵⁾ byli si v hlavním pruském stanu toho vědomi, že toto postavení je klíčem k celému ležení mezi Starým Městem a Trutnovem, a pruský král nařídil v dispoziční, vydané pro den 19. září, aby Rakušanům bylo obsazení oněch výšin co možná ztíženo. „Die beyden Wege — pravilo se tam — so von Rognitz nach die Berge gehen, wo der Prinz von Preussen steht, sollen heute noch (18.) mit grossen Graben, oder noch wenn Holz da ist, mit starken Bäumen so verderb werden, daß der Feind mit Kanonen nicht herüber kommen könne.“

Obchvatu této posice dá se snadno zabránití obsazením výšin táhnoucích se k Vlčicím (Wildschütz) a Liščího kopce.

Úspěšná obrana obou těchto posic je však možna jen v tom případě, že blízko nich bude ležeti opevněné místo, z něhož by polní armáda mohla býti vším potřebným zásobována, kde by našla pevnou oporu a v určitých případech i bezpečné útočiště. Tato pevnost musí současně ovládati tok Labe, Úpy i Metuje a býti spojena přímými a pohodlnými cestami s posicemi u České Skalici a Trutnova. „Pohled na mapu nás poučí“ — praví se doslova v memoriálu — „že jedině Ples vyhovuje všem těmto požadavkům.“

Bude-li tam vybudována pevnost a obě zmíněné posice náležitě upraveny, budou Čechy s této strany úplně zabezpečeny. Se stavbou pevnosti nebylo otáleno. Již roku 1780 vykoupěna vesnice Ples s příslušnými pozemky a následujícího roku počato se stavbou pevnosti, jež byla roku 1787 dokončena.¹⁶⁾

¹⁴⁾ Na současné pruské mapě Schmettanově je tento prostor opatřen poznámkou: Bey nasser Witterung nicht zu passiren.

¹⁵⁾ Schmettan, Mémoires raisennés sur la campagne de 1778 en Bohême. Berlin 1789.

¹⁶⁾ Sommer, Das Königreich Böhmen, IV. 76, Praha 1836. — Srv. též Duška, Paměti pevností a král. svobodného města Josefova, Jaroměř 1886.

Nová pevnost podržela s počátku jméno Ples; teprve za Leopolda II. překřtěna k počtě svého zakladatele na „Josefstadt“, což do češtiny překládáno původně Josefín, později Josefov.

Pro obranu Čech byly tak vytvořeny zcela nové předpoklady, přes to však posice na pravém břehu Labe nebyla puštěna úplně se zřetele. Opevnění tam zřízená měla býti i nadále udržována v náležitém stavu, patrně proto, aby v případě nezdaru u České Skalice a Trutnova byla v týlu armády ještě II. opevněná linie. Vrchnosti i jiní vlastníci velkostatků museli podávati krajským úřadům zprávy o opevněních, ležících na jejich pozemcích.¹⁷⁾

Ruku v ruce s těmito opatřeními šla i úprava cest mezi Labem a zemskou hranicí. Mnohé části jejich byly upraveny anebo znovu vybudovány a poštovní silnice, vedoucí z Jaroměře do Hradce Králové, přeložena s levého břehu Labe na pravý.

Memoriál z r. 1779 ukončuje jednu fázi v názorech na obranný úsek na horním Labi. Proti zásadě, že zemi nutno chrániti kordonem pevností, jejímž typickým zastáncem je Lloyd, staví — na tehdejší dobu úplně správně — spojení přirozených úseků obranných s pevnostmi.

DODATEK.

Komunikační síť na českém severovýchodě na začátku XVIII. století.

Hlavní komunikace zakresleny jsou na mapě Müllerově (list 9 a 10) z roku 1720. Mapa tato má po této stránce veliký význam, neboť byla pořizena hlavně k vůli komunikacím. Autorovi jejímu uloženo, aby věnoval náležitou pozornost jednotlivým silnicím, zakreslil je přesně a vyznačil i místa v jejich blízkosti, kde by bylo možno ubytovati oddíly různých druhů zbraně.¹⁸⁾

Území, jehož se týká náš článek, mapoval Müller v říjnu a v listopadu 1714¹⁹⁾ a znázornil je celkem správně. Následující vojenské a politické události přivodily však různé změny, o nichž se stručně zmíníme.

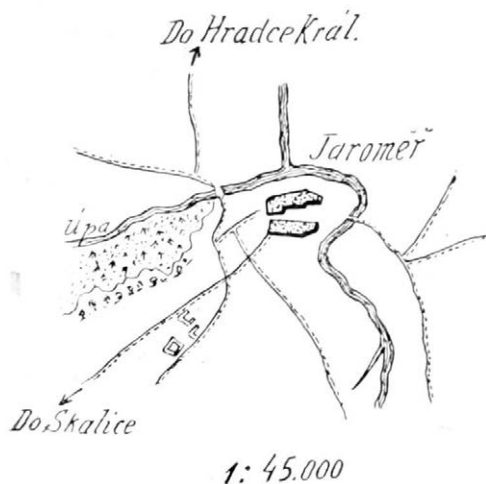
1. Po míru berlínském 1742, jimž mimo jiné odtrženo od koruny české i hrabství kladské, připadla též pohraniční vesnice Slané (Schlaney) k Prusku. Rozvětvení silnic, jež bylo dříve v této vesnici, přeloženo na české území západně od Náchoda.

2. Mimo cesty, na začátku našeho článku zmíněné, vedla ještě jedna poštovní cesta z Náchoda přes Provodov, Nahořany, Král. Lhotu a Libřice do Hradce Králové, sledující celkem běh bývalé obchodní „zemské stezky kladsko-polské“. Na začátku XVIII. století jezdily tudy ještě pravidelně dostavníky a proto ji Müller na své mapě též zakreslil; po slezských válkách přestalo se ji však užívat i veškerá doprava dala se skoro napořád po cestě vedoucí přes Jaroměř a Českou Skalici. Tato cesta byla sice poněkud delší než předešlá, za to však procházela dvěma pokročilými a hospodářsky dosti vyvinutými místy, Jaroměří a Českou Skalicí, kdežto cesta přes Provodov vedla územím úplně bezvýznamným.

¹⁷⁾ V některých obcích pod Zvičinou se udržely v ústním podání zprávy o jakémsi „zásečném“ („Verhaugeld“); nyní nedá se však už bezpečně zjistiti, šlo-li o náhradu za školu vzniklou částečným vykácením lesů r. 1778, nebo o nájemné ze zásek toho roku zřízených a i nadále ponechaných.

¹⁸⁾ „Mittelungen des Vereins für die Geschichte der Deutschen in Böhmen“, LXV. 1906, str. 358, 359.

¹⁹⁾ tamtéž, str. 360.

Přechod u Jaroměře podle pruské mapy Schmettanovy.

(Původní německá jména nahražena českými.)

Orientace proti jihu. Ca 1:45.000.

3. Mimo silnice Müllerem zakreslené vedly tehdy do Čech ještě dvě jiné, které však jako poštovní nebo strategické komunikace nebyly vůbec vybudovány. Byla to a) cesta vedoucí z Broumova přes Starkov k Něm. Brusnici, kde se spojovala se silnicí trutnovskou, a b) cesta od Dušníků (Reinerz) v Kladsku přes Olešnici k Novému Městu n. M. a Smiřicím na jedné a přes Dobrušku a Opočno k Hradci Králové na druhé straně. Jak jsme již řekli, nepřičítá jim memoriál z r. 1779 vojenského významu. První pro velkou neschůdnost, druhé pak proto, že nepřítel, jenž by tudy vtrhl do Čech, vzdálil by se od Slezska, t. j. od nejbohatší části svého státu, byl by při svém zásobování odkázán výhradně na Kladsko a učinil by držení důležitých přechodů u Trutnova a Náchoda pro sebe nejistým.